

STAVBA A (EPISKOPIJ?) NA AJDOVSKEM GRADCU NAD VRANJEM PRI SEVNICI

PETER PETRU

Narodni muzej, Ljubljana

Jugovzhodno od zgornje cerkve je že E. Riedel odkril temelje stavbe, razdeljene v tri prostore.¹ Pravilnost — vsaj približno — Riedlovega tlorisa je potrdilo tudi poizkusno izkopavanje 1971.² Stavbo smo pričeli okrivati z zahoda. Ker je bila po Riedlovih podatkih prekopana že v letih 1901—1905, nismo pričakovali intaktnih plasti. Sprva smo opustili puščanje profilov pa tudi dveh stratumov hodne površine ni bilo mogoče takoj razmejiti, vzroki so se pokazali kasneje. Med izkopavanji smo ugotovili, da je bila položena preko spodnjega tlaka, stavljenega na podlagi peščenčevih okroglic, izravnalna plast ruševin iz lomljencev, ožganega tlaka, peska in črne zemlje. Nad to izravnalno plastjo smo dobili očitno mlajše najdbe,³ tako pečatno keramiko, grobo lončenino in male amfore. V zravnalni plasti in nad tlakom pa smo odkrili starejše najdbe: novce Gordijana, ploščato fibulo, utež v obliki poprsja⁴ itd., po čemer smo šele med delom sklepali, da gre verjetno za dva tudi časovno različna kulturna horizonta. Stavba A⁵ meri v širino 8,95 m in v dolžino 13,80 m. Razdeljena je na tri prostore, od katerih imata severni in srednji vhodna vrata opremljena z vetrolovom, južni prostor pa je na stavbo prislonen (gl. sl. na str. 728).

Prostor I meri $6,6 \times 3,8$ m. Vhod vanj je bil z zahoda, in sicer v obliki vetrolova, ki je štrlel v notranjost za 1,7 m. Vetrolov je širok 2,0 m in je za 0,22 m vzdignjen nad tlak prostora. Pri vetrolovu je viden način gradnje tlaka, saj je ohranjena še vrhnja plast malte, debela 8 cm, ki je položena preko peščenčevih okroglic (mačjih glav) oziroma obhodnega zidu iz ploščatih lomljencev. Kamenje praga je od zahoda nekoliko iz črte zidu. Severni zid vetrolova je na zahodno steno samo naslonjen. Ta pravokotni vetrolov oziroma njegovi temelji so položeni na tlak iz mačjih glav. Ob severnem robu sega podlaga v globino 22 cm in videti je, da so s tem zapolnili jarek oziroma izkop za zahodni zid. Na notranjem robu vetrolova je v predelni steni proti prostoru II ploščat kamen, ki daje videz, kot da je služil za oporo podboju vrat. Ta kamen sega namreč delno v temelj vetrolova.

Temelji zahodnega zidu segajo 25 cm pod tlak, ki je iz peščenčevih kroglic. Sam zid je iz lomljenca nepravilnih oblik. Glede načina gradnje zato ni povsem jasno, ali gre za gradnjo v plasteh ali za prosto nalaganje. Le pri samem vogalu so kamni položeni plastovito, kar vzbuja domnevo, da je bil v zidu prehod, ki je bil kasneje zadelan.

Med kamni temeljev je eden postavljen zunaj črte tako, kot da bi bila tu stopnička, vendar je to le videz. Omenjeni zid je debel 0,72 m in visok 0,90 m.

Tudi severni zid prostora I je v začetku — na zahodu — grajen iz velikih lomljencev nepravilnih oblik, nato preide v zid, grajen v plasteh iz lomljencev. Na zunanjih straneh je kamenje izbrano, v notranjosti pa je kot polnilo bodisi drobir lomljenca ali peščenčeve okroglice. Malta je iz rumenega peska brez drugih pridatkov. Temelj zidu počiva na preperini žive skale, kar je vidno v vzhodnem delu. Že v prvi fazi tu ni bilo tlaka iz mačjih glav, ampak je bil teren poglobljen za ok. 20 cm. Tu smo v višini temelja dobili okroglo ploščad, sestavljeno iz peščenčevih okroglic. Omenjeni zid je debel 0,75 m in visok še 1,10 m.

Vzhodni zid je grajen iz izbranih lomljencev, večinoma v velikosti opeke. Gre za gradnjo v plasteh, pri tem sta zunanji strani lepo oblikovani, v notranjosti pa je polnilo iz peščenčevih okroglic in drobirja. Temelj zidu počiva na preperini žive skale. Malta je iz rumenega peska in je čista. Ta zid je širok 0,75 m; visok še 0,90 m.

Južni zid prostora I je bil sorazmerno najslabše ohranjen. Ohranjena višina znaša od 0,63 do 0,40 m. Zato je težko zanesljivo reči kakšen je bil prvobitni videz. Kot kaže je bil zid grajen v plasteh iz lomljenca manjših dimenzij. Na obeh zunanjih straneh je bilo postavljeno lepo kamenje, notranje polnilo je tvorilo drobir in peščenčevi pestnjaki. Malta je čista in sestavljena iz rumenega peska.

Zid je povprečno širok 0,60 m, razen na območju domnevnih vrat, kjer se razširi do 0,65 m. Da gre za prehod opozarja ohranjeno ležišče za kamen v tlaku pred razširitvijo, kamen je služil kot prag. Kamen je po odtisu sodeč meril $0,40 \times 0,84$ m.

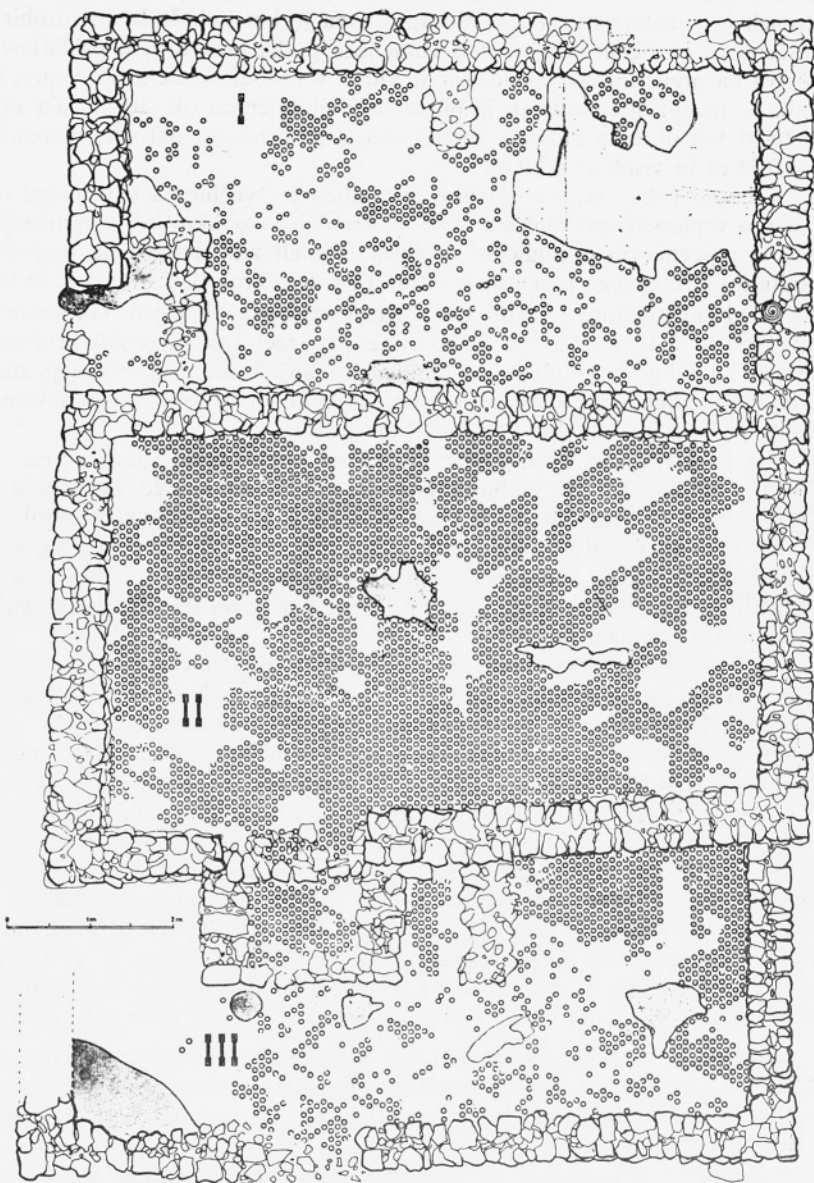
Medtem ko je zid na zahodnem vogalu (pri vetrolovu) spojen z zahodnim zidom, je na vzhodnem vogalu samo naslonjen na vzhodni zid stavbe. Fugo v zidu bi le stežka označili za znanilko kasnejše gradbene faze, ker je po tlorsu celotne stavbe vidno, da je nastala v enotnem konceptu.

Tlak v prostoru I je ohranjen skoraj po vsej površini, razen v severovzhodnem vogalu. Grajen je iz podlage, sestavljene iz peščenčevih okroglic (mačjih glav), ki so položene neposredno v plast peščene preperine naravne skale in prelite z malto iz rumenega peska in apna. Žal v tem prostoru nismo dobili odlomljenih delov vrhnjega zaglajenega estriha, zato o obstoju te plasti lahko sklepamo po analogiji.

V severovzhodnem vogalu, kjer ni bilo estriha, smo dobili na prehodu iz ene v drugo podlago obdelan peščenčev kvader. Zemlja oziroma peščenčev drobir pred njim je bil na vzhodu sphan, kar bi kazalo, da je bil kamen v rabi kot prag v neko predeljeno izbo tega prostora. Čeprav tega iz profila nismo mogli dokazati, je bil verjetno ta prostor nekoliko poglobljen glede na ostali tlak. To še tem bolj, ker smo dobili v njem ob severnem zidu ognjišče, polno bronastega prahu, ki je bilo glede na tlak tega prostora nižje za ok. 20 cm. Ker je bil prostor deloma tlakovan s peščenčevimi okroglicami, je očitno, da ga lahko časovno uvrstimo v prvo fazo stavbe.

Prostor II zavzema osrednje mesto v stavbi, kar izhaja iz njegove velikosti, ki je $4,75 \times 6,6$ m. Prostor ima pravokotni tlors. Glavni vhod je na južni strani (vetrolov), prehod v prostor I (gl. opis v prostoru I) pa je neizrazit. V višini praga ni videti razširjenih temeljev.

Severni zid je pregradni zid med prostorom I in II (pri opisu prostora I označen kot južni zid). Grajen je iz lomljencev, ki so na zahodu nepravilno naloženi, na vzhodu pa so zidani v plasteh. V vzhodnem delu je zid v podnožju razširjen in štrli do 12 cm v prostor II. Razširitev se proti vratom počasi zožuje in povsem izgine.

Vzhodni zid, širok 0,64 m, ohranjen v višini 0,40 m, je lepo grajen in zidan v plasteh. Na zunanji strani je izbran lomljen kamen, notranjost zidu je zapolnjena z drobirjem in peščenčevimi okroglicami. Malta je čista, sestavljena iz rumenega peska in rečnega drobirja z malo drobcov opeke. V podnožju je na nekaj mestih ohranjen tudi omet. Narejen je tako, da so odvečno malto zagladili po fugah. Pri takem načinu izdelave ometa so verjetno kamni deloma gledali iz stene.

Južni zid tega prostora je sorazmerno slabo ohranjen, ohranjeni sta le dve legi kamna, gledano iz prostora II. Zid je grajen iz lomljenega apnenca, položenega v plasteh. Pri tem so močnejši kamni na zunanjih stranicah, medtem ko je sredica izpolnjena z drobirjem. Malta je dobre kakovosti sestavljena iz rumenega peska, ki je mešan z rečnim prodrom in drobnim lomlencem. V nekaterih manjših partijah je tudi tu ohranjen omet v fugah med kamni. Kakor v vzhodnem zidu opazamo tudi tu, da je omet oziroma malta v določeni višini (povprečno 15 cm od tal) temno rdeče ožgana. Nad to žganino in pod njo je malta čista.

V zahodnem delu zidu je prehod, ki na jugu prehaja v vetrolov.

Vetrolov je pravokoten. Stranska zidca sta višja in grajena iz lomljenca. Lice kamnov je obrnjeno navzven. Notranje polnilo tvori drobir in peščenčeve okroglice. Malta je rumena, mešana iz rumenega peska, drobirja, rečnega peska in dodanimi drobci opeke.

V vzhodnem vogalu štrli iz zidu večji lomljenec — verjetno opornik stojke — in podobno je v nasprotnem zahodnem vogalu, pri katerem je razširjen podstavek zidu.

Podobno kot omenjeni izrastki, je tudi dvoje jam južno pred vetrolovom služilo za stojko.

Tlak v vetrolovu je sestavljen iz mačjih glav (plast estriha manjka). Proti prostoru II je stopnica prelita z malto. Med izkopavanji smo dobili na malti sklenjen ostanek zoglenega trama praga. Južni prag vetrolova se v temelju stopničasto razširi na 11 cm.

Vetrolov meri od vmesnega zidu na jug 1,22 m; širok je 2,40 m.

Zahodni zid prostora II je grajen iz velikih lomlencev, zato ni videti skladja oziroma načina zidave. Veliki bloki so položeni v obe zunanji lici, notranjost pa je zapolnjena z drobirjem in okroglicami. Malta je čista, iz delno drobljenega rumenega peska, pomešana z rečnim peskom in z redkimi drobci opeke. Na zunanji strani zidu je ohranjen omet, ki kaže, da je bila vsa stavba tudi zunaj ometana. Omet je iste kakovosti kot ostala malta.

Tlak v prostoru II je bil iz mačjih glav in ohranjen po vsej površini. Manjka vrhnja plast zgajenega estriha, ki pa smo ga dobili zdrobljenega v izkopu. Ker smo na enem teh kosov, ki so bili po vrhu zgajeni, dobili odtise mačjih glav, je gotovo, da je bila prevleka (estrih) debela okoli 8 cm. Površina mačjih glavic je ožgana, posebej ob pragu in zahodnem delu sobe.

Sredi prostora II je v estrihu poglobitev, globoka 0,63 m, za stojko, ki je nosila strešno konstrukcijo. Tudi ta luknja je ometana oziroma obložena z malto in mačjimi glavicami. Od te poglobitve proti vzhodu smo dobili strnjeno plast razdrobljenega ilovnatega stenskega premaza, ki je bil tudi sicer razsut po vsej površini.

Druga žlebasta poglobitev je v sredini vzhodnega predela stavbe. Njen namen ni jasen.

Tretja ploska poglobitev je tik severozahodnega vogala.

V jugozahodnem vogalu smo naredili kontrolni izkop, da bi ugotovili ali so pod tlakom še kulturne plasti. Sonda je bila prazna. Izkopali smo le peščenčeve okroglice in

prišli na živo skalo. Tako je tudi ta sonda — podobno kot poglobitev v sterilni pesek v prostoru I — potrdila, da pred izgradnjo stavbe na tem prostoru ni bilo starejših ostalin. V tem izkopu smo videli, da je podstat zidu naslonjena na preperino in da je tlak stavbe enovit s samo stavbo.

Prostor III. V tlorisni zasnovi stavbe A ima prostor III svojstveno mesto. Pri vetrolovu se vidi, da je sočasno zidan s stavbo, ker so stranski zidovi zvezani z južnim zidom prostora II. V zahodnem stranskem zidu je tudi kamenje spojeno z južnim zidom prostora II. Pri vzhodnem zidu je vidna fuga med razširjeno stopničko južnega zidu in samim zidom. Ne glede na to pa dokazuje zahodni zidec, da je vetrolov sočasen s stavbo.

Vzhodni zid prostora III je na južni zid prostora II (severni zid prostora III) naslonjen in glede na smer ostalega zidu zamaknjen za 0,30 m. Sam zid je grajen iz manjših lomljencev, ki z gladkimi površinami sestavljajo lice; notranjost zidu je zapolnjena z drobirjem. Malta je čista, v njej so drobci apna. Severni zid prostora III (južni pri prostoru II) je grajen iz izbranih lomljencev nekako kvadratne oblike. Položeni so v pravilnih plasteh. (Ostalo gl. pod prostor II!)

Južni zid prostora III je slabo ohranjen. Grajen je iz lomljenca, ki je z lepšo stranjo obrnjen v lice zidu. V jugovzhodnem vogalu je prva lega kamnov rahlo izstopajoča in tvori stopničko.

Notranjost zidu je izpolnjena z drobirjem in okroglicami, malta je čista.

Tlak je bil dobro ohranjen v severni polovici, v južni ga je močno pobrala erozija. Pred vetrolovom sta dve luknji za stojke s premerom 0,41 m in globoki 0,30 m.

Pomen te poznoantične stavbe je za vzhodnoalpski prostor mnogostransko važen. Ob dosedanjih odkritjih, na katera se sklicujemo in ki zajemajo izkopanine tega časa tako pri nas, kakor tudi v ostalem alpskem področju — ob znamenitih najdbah v Teurniji, Aguntu in Šenturški gori (Ulrichsberg)⁶ — je stavba A z Ajdovskega gradca najbolj podrobno proučena in ima tudi daleč največ izpovednih najdb. Slednje je duhovito interpretiral že Knific v svojem sestavku, posvečenem tej najdbi. Njegova analiza je v mnogočem osvetlila izjemnost tukajšnjih izkopanin in njihovo predpostavljeno namembnost znotraj polno organizirane ekonomije v tem posloplju.

Ostaja nam zatorej, da sklepno povzamemo še tista vprašanja, ki se jih drobna arheološka pričevanja ne dotikajo in ostajajo tako v senci običih preučevanj. Pri tem mislimo v prvi vrsti na razlago izgleda same stavbe. Osnovno vprašanje, ki se vsiljuje ob generalnem ogledu poslopja je: ali je stavba pritlična ali pa je morda bila vsaj dvoetažna. Za dvoetažnost govori v prostoru II odkrita skoraj 1 m globoka jama za nek zares mogočen opornik. Resda je ta steber prebil prvotni tlak in je torej iz druge gradbene faze, toda nesporno dokazuje, da je služil za oporo nečemu veliko težjemu kot je enostaven in domnevno lesen strop te sobe. Že tu bi namreč poudarili, da sledov, ki bi kazali na neke omete in druge sestavine apnenega stropa, nismo dobili. S tem smo odgovorili pritrdilo tudi na domnevo glede vnanjega izgleda stavbe.

Dosti težje je v tem pogledu odgovoriti na drugo, enako važno in zanimivo vprašanje. V mislih imamo drug tak arhitektonski problem in sicer vprašanje, ki mi ga je zastavil že Knific ob najinem skupnem razmišljanju, ali ni morda bila stavba le v temeljih zidana, vrhnji del pa lesen. Kakor vemo, so stavbe tega tipa še dandanašnji značilnost te pokrajine.⁷ Za tak izgled poslopja bi poleg predmetov, ki smo jih dobili v očitno »zapičeni« legi, govoril prislonjen južni del poslopja. Ta je bil pri vrhu gotovo zaključen z lesenim latnikom, njegov vzhodni del pa se je zaključeval z obokom,

od katerega smo dobili en kamnit kos s polkrožno stranico. Toda bolj od tega govorijo za latnik odkrite jame za štiri kole tik pred južnim vhodom, ki pa so lahko tudi podpore za nek mostovž v višini prvega nadstropja. V tem primeru je to dokaz da je bila ne le dvoetažna, ampak tudi v zgornjem delu lesena. Seveda je to le hipotetična misel o obnovi, ki bi utegnila glede podrobnosti ob poskusu rekonstrukcije stavbe dobiti svoje dodatne podkrepitve.

Nesporno pa je tretje temeljno vprašanje ob razlagi samega poslopja zvezano z njegovo namembnostjo. Funkcija in visok položaj stavbe znotraj naselbine na Ajdovskem gradu sledi že iz njene lege tik zgornje cerkve. To še dodatno krepijo tu odkrite najdbe. Njihovo povezavo z dejanskimi ugotovitvami arhitekturnega značaja smo že podali in jih tu ponavljamo. Stavba je razdeljena namreč na dve dolgi sobi, na jugu pa ima prislonjeno senčno lopo, iz katere je bil skozi polkrožne arkade lep razgled proti Savi. Sredi te stavbe je bil opornik, katerega ležišče je še vidno na terenu in od koder je držala proti vzhodu stena, narejena iz protja zamešanega z ilom. V vogalu proti lopi smo našli žrmlje, marmorni možnar, uteži za statve, amfore za olje in druge lončene posode. Očitno je bila tu shramba. Ob notranji steni in prehodu v severni prostor smo našli poldrage kamne, vdlane nekoč v prstan ali uhan, igle, dele glavnika ipd., kar kaže, da je bil ta del stavbe spalnica. Dnevni prostor na severu se je z vrati na zahodu odpiral v predcerkveni atrij. Utež v podobi boginje Lune (verjetno iz zač. 4. stoletja, toda v rabi še v 5. stoletju), posrebrena skleda tehtnice s sledovi kadila, srebrna igla-pisalo, amfore kot merniki za tekočine, možnar kot mera za razsuto blago (žito, sol itd.) in druge manj značilne najdbe, pa kažejo, da je v tej stavbi bival cerkveni dostojanstvenik. Po odloku cesarjev od konca 4. stoletja dalje je bilo namreč ukazano, da morajo biti pri cerkvenih veljavih opravljene uteži in druga preverjena merila. To določilo je uzakonil cesar Justinijan in so zato po tem času na tehtnicah pečati raznih uslužbencev, prav tako pa so na posodah naznačene višine za posamezne merske enote. Spricho navedenega je zelo verjetno, da je naša predpostavka o tukajšnji stavbi kot episkopiju več kot utemeljena in morda je vprašaj, ki smo ga dali za opredelitvijo stavbe v naslovu tega zapisa celo več kot znanstvena zadržanost.

Kot rečeno smo v stavbi ugotovili dve plasti z najdbami: zgornjo s predmeti do sredine 6. stoletja in spodnjo z najdbami uvrščenimi časovno okoli leta 450 n. št. Za starejšo plast je značilna že omenjena utež, za naslednje pa lončenina s pečatnim okrasom — v naših krajih znanilka obdobja tik pred prihodom Slovanov. Obe plasti sta bili prekriti z debelim slojem žganine in oglja, zato lahko domnevamo njihovo nasilno razrušitev, in sicer pripisujemo prvo plenilnemu pohodu Atilovih Hunov, zaključno na našim neposrednim prednikom.

¹ E. Riedl in O. Cuntz, Uranje in Steiermark, römische Bauten und Grabmäler, *Jahrbuch für Altertumskunde* 3 (1909), 1 ssl.

² P. Petru in T. Ulbert s sodelavci, *Vranje pri Sevnici, Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu*, Katalogi in monografije 12, 1975.

³ Za drobne najdbe in tloris hiše A. T. Knific, Drobne najdbe iz Ajdovskega gradca, AV 30 (1979). — P. Petru, *Ajdovski gradec pri Sevnici*, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 52, 1972, 10 sl.

⁴ P. Petru, Das römische Büstengewicht der Schnellwaage aus Vranje bei Sevnica, *Modrijan — Festschrift, Schild von Steier* 15/16, 1978/79, 171 ssl.

⁵ Oznaka posameznih stavb na Ajdovskem gradu je bila skupno določena in je oprta na katalog, citiran v op. 2.

⁶ R. Egger, *Teurnia*,⁵ Klagenfurt 1963; isti, *Der Ulrichsberg, ein heiliger Berg Kärntens*,² Klagenfurt 1976; F. Miltner, *Lavant und Aguntum*, Lienz 1950.

⁷ *Zakladi Slovenije*, Ljubljana 1979, 225.